

Romanička arhitektura u Zadru

Kosić, Elena

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:999751>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

Studij povijesti umjetnosti

ROMANIČKA ARHITEKTURA U ZADRU

Završni rad

Akadska godina: 2018./2019.

Studentica: Elena Kosić

Mentor: doc. dr. sc. Danko Dujmović

Rijeka, svibanj 2019.

Sadržaj

Sažetak	3
Uvod	4
Povijesne okolnosti nastanka predromaničke i romaničke arhitekture u Zadru	5
Ranoromanička arhitektura u Zadru	8
Crkva sv. Marije	11
Crkva sv. Krševana	15
Katedrala sv. Stošije	17
Zaključak	20
Popis literature	21

Sažetak

Romanička arhitektonska ostvarenja unutar Republike Hrvatske u najvećem broju pronalazimo na jadranskoj obali. Zadar se u srednjem vijeku ističe kao veliko ekonomsko i kulturno središte te sukladno s time unutar njega nalazimo neka od najljepših, a istovremeno i najočuvanijih spomenika predromaničke i romaničke graditeljske baštine: crkvu sv. Nediljice, crkvu sv. Lovre, crkvu sv. Marije sa zvonikom i kapitularnom dvoranom, crkvu sv. Krševana te katedralu sv. Stošije.

Ključne riječi: romanika, arhitektura, Zadar, katedrala, Sv. Krševan, Sv. Marija

Uvod

Stilsko razdoblje poznato pod nazivom romanika u europskoj, a sukladno tome i u hrvatskoj nacionalnoj umjetnosti rasprostire se unutar dugačkog vremenskog perioda, od 11. do 14. stoljeća. Važno je pritom naglasiti kako se sva umjetnička ostvarenja nastala unutar toga perioda, ne mogu okarakterizirati kao romanička¹. Ono što čini romaniku izuzetno zanimljivim stilskim razdobljem jest činjenica da se ona ne može odrediti zbirom oblikovnih pojedinosti koje tvore njezin karakteristični, prepoznatljivi rječnik, iako se taj rječnik može prepoznati kao zajednička osobina nepreglednog broja umjetničkih ostvarenja na golemim prostorima od sjevera do juga Europe. Sva ta umjetnička ostvarenja, bez obzira na određene regionalne razlike, povezuje jedinstvo stila. Stvarno značenje romanike kao umjetničkog stila leži u činjenici da se u razdoblju njezina trajanja, od 11. do 14. stoljeća u Europi stvaraju novi okviri javnog i privatnog života, koji ispunjavaju ne samo težnje za trajnošću već i za ljepotom. Umjetničke težnje romaničkog stila, naime, ne mogu se svesti samo na religiozne pobude, iako je jasno kako je upravo religija bila veliki pokretač brojnih umjetničkih poduhvata u srednjem vijeku. Romanički oblici ne nastaju samo kako bi ispunili određenu funkciju, već nose i poruke, koje bismo današnjim riječima najbolje opisali kao umjetničke. Središnji položaj koji u romanici imaju zadaci vezani uz crkvu ne može se objašnjavati samo religioznim potrebama, kao što ni same crkvene građevine nisu samo mjesta kulta već predstavljaju prostore zajedničkog života te njegove simbole i reprezentacije.² U tome duhu nastaju i neka od najboljih primjera romaničke umjetnosti na području današnje Republike Hrvatske, u Zadru, gradu koji se kroz stoljeća razvio u jednu od umjetničkih regija koje kroz stoljeća pokazuju neke posebnosti u odnosu na druga područja na istoj obali.³ Među najboljim sačuvanim primjerima romanike u Hrvatskoj svoje mjesto svakako nalaze zadarska katedrala sv. Stošije, te crkve sv. Marije i sv. Krševana, o kojima će ovaj rad poglavito govoriti.

¹MILAN PRELOG, *Romanika*, Spektar Zagreb, 1984., str. 19

²MILAN PRELOG, (bilj. 1), str. 30

³MILAN PRELOG (bilj. 1), str. 22

Povijesne okolnosti nastanka predromaničke i romaničke arhitekture u Zadru

Uspon Zadra kao ekonomskog, a time i kulturnog i umjetničkog središta istočne jadranske obale započinje u 7. stoljeću, kada je se sa svojim krajem susreo glavni grad rimske provincije Dalmacije, Salona.⁴ Zatim, Aachenskim mirom 812. godine, nakon brojnih previranja između Franačkog i Bizantskog Carstva, Dalmacija i grad Zadar službeno postaju bizantskim teritorijem. Za vrijeme bizantskog cara Bazilija I., između 867. i 869. godine, bizantski teritorij Dalmacije pretvoren je u temu. Novooformljeni Dalmatinski temat obuhvaćao je pojas od kvarnerskih otoka do juga Dalmacije. Riječ je o ustroju uobičajenom za Bizantsko Carstvo, koji se razvio već u 7. stoljeću, a u kojemu je teritorij Carstva podijeljen na teme koje su same odgovarale za obranu svojih posjeda od vanjskih sila. Na taj je način bila zagwarantirana obrana državnih granica, a intervencije iz centra Carstva smanjene su na minimum. Naravno, nova je teritorijalna podjela zahtijevala i novu podjelu u političkom i upravnom smislu. Na čelo svake teme, pa tako i na čelo bizantske Dalmacije, postavljen je strateg. Jednostavno rečeno, riječ je o carskom službeniku, odnosno o osobi od koje se očekivalo da poslušno izvršava zapovijedi dobivene iz Konstantinopola.⁵ Strateg je imao civilne i vojne ovlasti, te mu je temat obično plaćao *tributum pacis*, odnosno danak mira. Car Bazilije I. naredio je da dalmatinski strateg temom upravlja iz Zadra. Kada je u pitanju povijest grada Zadra, važno je spomenuti jednu od vodećih patricijskih obitelji toga razdoblja: Madijevce. Oni se pojavljuju krajem 10. i početkom 11. stoljeća, a ističu se jer su brojni pripadnici obitelji djelovali kao stratezi. Zapamćeni su kao ambiciozna obitelj koja je održavala kvalitetne veze s Bizantom, ali i s hrvatskim vladarima zadarskog zaleđa.⁶ Obiteljska povijest započinje s Maiusom, zadarskim priorom i strategom koji se u izvorima prvi puta spominje 986. godine u dokumentu koji govori o obnovi benediktinskog samostana Sv. Krševana u Zadru. Njegovo podrijetlo zbog nedostatka izvora, nažalost, nije poznato. Nakon Maiusa, odnosno Madija, u prvoj polovici jedanaestog stoljeća, zadarskim priorom postaje njegov nećak Madije II. U doba Madija II. moć Madijevaca je na vrhuncu te poziciju zadarskog biskupa drži njegov brat Prestancije. Tada se Madijevci i ženidbeno povezuju s hrvatskom dinastijom Trpimirovića. Naime, Madije II. i njegov sin Dobronja spominju se kao *cognati* hrvatskog kralja Krešimira III. Madije II. imao je dva sina, već spomenutog Dobronju te Grgura. Grgur dolazi na čelo dinastije 1020. godine, te djeluje kao prior i

⁴IVO PETRICIOLI, 1000 godina umjetnosti u Zadru, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 3

⁵NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI, Zadar u srednjem vijeku, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1976, str. 79-89

⁶ZRINKA NIKOLIĆ, Madijevci: primjer obitelji dalmatinske gradske elite u desetom i jedanaestom stoljeću, Filozofski fakultet Zadar, 2005., str. 2

dalmatinski strateg, odnosno prokonzul.⁷ Za svojeg je života nastojao izboriti osamostaljenje Dalmacije od Bizantskog Carstva, a umire u zatvoru u Konstantinopolu, čime ti pokušaji propadaju. U bizantskim se izvorima spominje i Dobronja koji je zalažući se za interese svoje obitelji nekoliko puta putovao u posjet bizantskome caru Romanu III., prilikom čega je bio vrlo srdačno primljen u prijestolnici Carstva. Na Dobronjin treći posjet prijestolnici, međutim, car Mihajlo IV. reagirao je kobno po njega, zarobivši njega i njegovu ženu i sina, vjerojatno zbog straha od prevelike moći Madijevaca nad Zadrom. Mihajlo IV. na taj je način, po svemu sudeći, htio učvrstiti carsku vlast nad gradom i Dalmacijom. Oštar potez cara razumljiv je, jer Carstvu nisu bili potrebni neposlušni činovnici te su stoga uklonjeni.⁸ Valja naglasiti kako se u historiografiji često postavlja pitanje nisu li možda Grgur i Dobronja ista osoba, pošto se oboje zalažu za osamostaljenje Dalmacije i Zadra te pošto izvori spominju kako su oboje bili zatvoreni u Konstantinopolu.⁹ Iako je obitelj nakon sukoba s Bizantom na nekoliko desetljeća izgubila funkcije, nije izgubila svoje bogatstvo i utjecaj. Do ponovnog spomena njihova imena u važnome kontekstu dolazi 1066. godine, kada unuka Madija II., opatica Čika osniva benediktinski samostan sv. Marije u Zadru i postaje prva *abbatissa* (nadstojnica samostana, opatica). Njezina kći, Vekenega, nasljeđuje položaj *abbatisse* početkom 1090-ih godina. U to je doba položaj gradskog priora držao Drago II., *nepos* biskupa Prestencija, koji je bio brat Madija II.¹⁰ Drugom polovicom 11. stoljeća, međutim, javljaju se ponovo priori iz drugih obitelji što ukazuje na to kako je utjecaj Madijevaca slabio te kako je njihova vlast prestala biti neprekidna.¹¹

Iduća, u kontekstu ovoga rada važna epizoda zadarske povijesti svakako je izmjena političkih okolnosti u gradu, početkom 12. stoljeća. Tada dinastija Arpadovića, Kolomanovim osvajanjem Zadra, svjesno uklanja Madijevce i ostale zadarske patricijske obitelji, kako bi čast gradskih knezova povjerali svojim ljudima.¹² Kolomanovim osvajanjem Dalmacije, svi su dalmatinski gradovi, pa tako i Zadar, prestaju biti bizantski, a postaju ugarski teritoriji.¹³ Prve vijesti o dinastičkoj promjeni na hrvatskom prijestolju potječu iz 1102. godine. Naime, u ispravi o kraljevskoj slobodi samostanu sv. Marije u Zadru, datiranoj 1102. godinom, Koloman ističe da je izdaje „nakon održana sabora, pošto bijah okrunjen u kraljevskom gradu

⁷ZRINKA NIKOLIĆ (bilj. 6), str. 2-4

⁸NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 86-93

⁹NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 86-93

¹⁰ZRINKA NIKOLIĆ (bilj. 6), str. 4-5

¹¹ZRINKA NIKOLIĆ (bilj. 6), str. 4-5

¹²NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 106

¹³NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 106

Biogradu na moru“. Spomenuti izričaj u ispravi za zadarski samostan sv. Marije praktički je jedini sačuvani, pouzdani podatak o dolasku kralja Kolomana na hrvatsko prijestolje te o njegovoj krunidbi za kralja Hrvatske i Dalmacije, u hrvatskom kraljevskom gradu Biogradu. Istom je 1102. godinom datiran i dokument pod nazivom *PactaConventa* ili *Qualiter*, u kojemu se spominju povlastice koje je kralj Koloman potvrdio hrvatskom plemstvu.¹⁴ Ranije spomenutom krunidbom u Biogradu Koloman je preuzeo i naslov hrvatske dinastije Trpimirovića, kralj Hrvatske i Dalmacije, unatoč činjenici da je u tome trenutku realno vladao samo Slavonijom i Hrvatskom od Gvozda do jadranske obale, a ne i Dalmacijom.¹⁵ Gradovima Donje Dalmacije, od Krka i Osora do Splita, koji su pripadali Bizantskom Carstvu vladala je tada Venecija. Ženidbom Ivana Komnena, sina bizantskog cara Aleksija Komnena, s kćerkom Ladislava I. Arpadovića, dinastički se povezuju ugarski i bizantski dvor. Zahvaljujući toj okolnosti, Bizant se nije suprotstavio Kolomanovu osvajanju dalmatinskih gradova, a mletački dužd prisiljen je odreći se naslova vladara Dalmacije i Hrvatske.¹⁶ Spuštajući se iz Panonije prema Jadranu, Koloman je sukladno *Historiji Salonitani* Tome Arhidakona, najprije pristupio Splitu, a zatim se uputio prema Trogiru i Zadru. No nasuprot ovom izvještaju, prema Životu sv. Ivana Trogirskoga, Koloman je najprije došao pred Zadar. Niti jedan izvještaj nije potvrđen nikakvim dodatnim povijesnim izvorom, pa smjer Kolomanova kretanja nije moguće sigurno utvrditi.¹⁷ Prvorazredni spomenik za Kolomanovo osvajanje u 1105. godini Kolomanov je natpis na zvoniku Sv. Marije i Vekenegin epitaf iz 1111. godine, koji govore o pobjedonosnom ulazu kralja u metropolu. Posredovanjem trogirskog biskupa Ivana, prema legendi opisanoj u Životu sv. Ivana Trogirskog, Zadrani dopuštaju Kolomanu i njegovoj pratnji svečan ulazak u grad. Biskup Ivan tobože je primorao Kolomana da grad pokori blagošću, kad već ne može oružjem. Za Zadrane je to bio prvi težak napad s kopnene strane. Nakon njegova ulaska u grad sazvan je Sabor na kojemu se kralj zakleo da neće kršiti staru slobodu Dalmacije te da će potvrditi onog biskupa i primasa kojega građani sami izaberu. Poslije kralja zakleli su se i ugarski biskupi i veliki župani, a za njima i mnogi satnici.¹⁸ Iako je Život sv. Ivana Trogirskoga ponajprije ispunjen legendama, njegova zbiljska jezgra ipak upućuje na činjenicu da je Koloman niz obalnih gradova u Dalmaciji (od Splita do Zadra) stekao osloncem na Crkvu. Na prijateljski stav Kolomana prema Crkvi upućuje i njegov odnos sa samostanom sv. Marije u Zadru. Na

¹⁴Povijest Hrvata: srednji vijek, Školska knjiga, Zagreb, 2003., str.185

¹⁵Povijest Hrvata: srednji vijek (bilj. 14), str. 185

¹⁶Povijest Hrvata: srednji vijek (bilj. 14), str. 187

¹⁷Povijest Hrvata: srednji vijek (bilj. 14), str. 187

¹⁸NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 150-154

Kolomanovu natpisu pronađenom na zvoniku Sv. Marije kaže se da je kralj naredio da se „njegovim troškom ovaj zvonik Sv. Marije učini i podigne“. Za Vekenegu se na njezinu epitafu iz 1111. godine ističe da je „dovršila gradnju zvonika i kapitula“.¹⁹

Sve spomenute političke promjene, borbe, ni osvajanja, međutim, nisu onemogućili daljnji razvoj grada i Zadar se neprestano i neumorno razvija. U razdobljima mira grad je posebice jačao, što je imalo posebnog odraza u vidu razvoja kulture. Žitelji Zadra, tijekom srednjeg vijeka, nastojali su izgradnjom monumentalnih i reprezentativnih građevina, prvenstveno crkava, gradu odrediti lik i lice. I uspjeli su u svome nastojanju.²⁰ Usprkos brojnim nesrećama koje je Zadar pretrpio, uključujući i katastrofalno razaranje u Drugom svjetskom ratu, brojna srednjovjekovna arhitektonska djela ostala su sačuvana i doprla su do današnjih generacija. Riječ je prije svega o ostvarenjima koja dokumentiraju kulturnu razni sredine u kojima su nastala te svjedoče o umjetničkom dometu njihovih stvaratelja.²¹

Ranoromanička arhitektura u Zadru

Prve tri distinkcije između predromanike i rane romanike su nepodudarnost u organizaciji prostora i kompoziciji pročelja, postojanje skrivenih prostora što se ne pokazuju na vanjštini te prostorni diskontinuitet prouzrokovan uskim prolazima u predromanici. Takvim primjerima možemo smatrati i crkvu sv. Nediljice te crkvu sv. Lovre u Zadru.²² Na istočnoj obali Jadrana moguće je razlikovati dvije skupine ranoromaničkih građevina. U prvu skupinu spomenika s karakteristikama internacionalnih ranoromaničkih formi ubrajaju se građevine nastale pod utjecajem promjena koje su se zbile unutar crkve kao institucije. Riječ je o promjenama započetih redovničkom reformom u 10. stoljeću, koje su zatim kulminirale u 11. stoljeću. Reformirana crkva, zbog promjena u liturgiji zahtijevala je promjene u organizaciji crkvenih prostora. Naime, u predromaničko vrijeme unutar crkava odvijala se procesijalna liturgija, što je zahtijevalo gradnju niza autonomnih prostora unutar crkvenih građevina. Iz toga razloga nastaju „kloazonirani“ objekti, što rezultira nepoklapanjem vanjske ljuske i unutrašnjeg prostora. Crkvenom reformom ranije spomenuta procesijalna liturgija ustupa mjesto, novoj, manje više statičnoj liturgiji koja se odvija unutar svetišta. Svetište se stoga razvija i javljaju se elementi poput deambulatorija, dubokog redovničkog kora, a dolazi i do troapsidaliteta. Ranije spomenuti predromanički autonomni prostori u ranoj se romanici stapaju u jedan,

¹⁹Povijest Hrvata: srednji vijek (bilj. 14), str. 187-188

²⁰IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 4

²¹IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 4-5

²²MILJENKO JURKOVIĆ, Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu, Starohrvatska prosvjeta, Vol. III, No. 20, 1990., str. 1-23

jedinstveni prostor. Dio ranoromaničke arhitekture na istočnoj obali Jadrana iz 11. st. rezultat je, dakle, reformiranja dalmatinske crkve. Tipološki je riječ o trobrodnom bazilikama, koje, međutim, nisu novitet koji nastaje tijekom 11. stoljeća, jer se na ovim prostorima javljaju i ranije. No ranoromaničke trobrodne bazilike u odnosu na one ranokršćanske i predromaničke sadržavaju određene arhitektonske i stilske novosti. Zidovi ranoromaničkih bazilika kompaktna su i puna masa, za razliku od zidova ranijih građevina te u njihovoj unutrašnjosti ne pronalazimo nizove autonomnih prostora, što je također karakteristika ranijih građevina. U prvu grupu građevina internacionalnog tipa rane romanike ubrajamo, primjerice crkve sv. Marije u Zadru, sv. Petra u Osoru, sv. Petra u Supetarskoj Dragi na Rabu, sv. Andrije na Rabu i dr. Iduća skupina arhitektonskih spomenika iz 11. stoljeća, odnosno skupina regionalnih dalmatinskih ranoromaničkih građevina, u stilskom smislu ima druge korijene. Spomenici ove skupine oslanjaju se na tradiciju lokalne graditeljske baštine. Primjer takvog spomenika je Crkva sv. Petra i Mojsija u Solinu, čiji je westverk (arhitektonski element naslijeđen iz predromanike) strukturalno, oblikovno i prostorno kao zasebna cjelina izdvojen izvan pravokutnika crkve. Sličan primjer nalazimo i u Zadru, kada je riječ o crkvi sv. Lovre.²³

Crkva sv. Nediljice

Crkva sv. Nediljice trobrodna je bazilika manjih dimenzija nastala u 11. stoljeću, koja se nažalost nije očuvala do danas. Nekadašnji joj je titular bio S. Iohannes de Pusterla²⁴. Crkva je bila bazilikalnog tipa te su dva redova stupova dijelila naos u tri broda. Svaki od brodova bio je podijeljen u tri križnim svodovima presvođena traveja omeđena spomenutim stupovima i pilastrima na bočnim zidovima.²⁵ Glavni brod završavao je četvrtastom apsidom, dok su bočni brodovi bili zaključeni manjim, polukružnim apsidama upisanim u ravni začeonu zid. Plohe bočnih zidova bile su ukrašene lezenama. Plutejioltarne pregrade iz Sv. Nediljice, srećom, ostali su očuvani. Riječ je o dvama plutejima velikih dimenzija. Na njihovim plohamo ukovirene arkadama prikazane su scene iz Kristova djetinjstva i mladosti: Navještenje, Vizitacija, Kristovo rođenje i poklon mudraca na jednom pluteju. Na drugom pluteju prikazi su Pokolja nevine dječice, Bijega u Egipat, i dijela Krštenja (nedostaje jedna arkada). Prikazi ljudskih figura linearno su oblikovani, lica su okrugla i plošno obrađena. Oči su stilizirane,

²³MILJENKO JURKOVIĆ (bilj. 22), str. 1-23

²⁴NADA KLAJIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 138

²⁵PAVUŠA VEŽIĆ, Bazilika sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru, Prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji, Radovi instituta povijesti umjetnosti, Filozofski fakultet u Zadru, 1999., str. 8

nosovi su ravni, a usta su naznačena horizontalnom crtom. Kosa i nabori na odjeći naznačeni su paralelnim urezima. Na gornjem rubu pluteja proteže se friz od pleternih motiva i životinjskih likova. S obzirom na formalne sličnosti s ciborijem prokonzula Grgura iz 11. stoljeća, vjerojatno je kako se radi o radu zadarsko – splitske klesarske radionice. Budući da je poznato kako je prokonzul Grgur bio na vlasti tijekom četvrtog desetljeća 11. stoljeća moguće je datirati i pluteje, ali i crkvu unutar koje su se nalazili.²⁶

Crkva sv. Lovre

Zadarska crkva sv. Lovre trobrodna je bazilika pravokutnog tlocrta. Svetište se nije sačuvalo, ali pretpostavlja se da je crkva imala četvrtastu apsidu na čijim su bočnim stranama bile duboke četvrtaste niše, tlocrta u obliku slova L.²⁷ U organizaciji zidne plohe uspostavlja korelaciju s unutrašnjim prostorom.²⁸ Četiri stupa nosila su kupolu, nad središnjim travejem, i dva svoda koji su s bočnih strana bili poduprti plitkim kalotama naslonjenim na trompe.²⁹ Kupola je po svemu sudeći odraz bizantskog utjecaja.³⁰ Bočni zidovi bili su raščlanjeni lezenama između kojih su se smjestila po tri slijepa luka oslonjena na konzole. Na sjeverozapadnoj strani crkve nalazi se narteks u čijem se prizemlju nalaze 3 male prostorije presvođene bačvastim svodom. Iz prostorije na jugozapadnoj strani stepenice vode na kat, na kojemu su također 3 prostorije. Nad središnjim dijelom narteksa izdiže se zvonik koji se do danas sačuvao bez završnog djela. Na narteks i zvonik danas su naslonjene stambene zgrade.³¹ Osim kao narteks, ranije spomenuti prostor moguće je interpretirati i kao westverk. U tome kontekstu možemo govoriti o arhitektonskom elementu naslijeđenom iz predromanike, što crkvu sv. Lovre uvrštava među internacionalne spomenike rane romanike na prostoru istočne obale Jadrana.³² Portal crkve nalazio se na zapadnom zidu te je iznosio skulpturu na pročelje ckrve, što se smatra značajkom rane romanike.³³ Dovratnici su mu ukrašeni vegetabilnom viticom s lišćem stiliziranim poput ptičjih krila i čini se scenom Navještenja. Na nadvratniku su prikazi Krista u slavi flankiranog anđelima, drveća života te dva grifona. Proporcije likova su nezgrapne, a stilizacija je rustična. Osim portala sačuvani su i fragmenti jednoga pluteja.

²⁶NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 138

²⁷NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 138-140

²⁸MILJENKO JURKOVIĆ (bilj. 22), str. 1-23

²⁹NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 138-140

³⁰MILJENKO JURKOVIĆ (bilj. 22), str. 1-23

³¹NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 138-140

³²MILJENKO JURKOVIĆ (bilj. 22), str. 1-23

³³MILJENKO JURKOVIĆ (bilj. 22), str. 1-23

Na njemu su se nalazili prikazi iz Kristova djetinjstva, kompozicijski poredani u dva dijela. Na gornjem rubu pluteja ističe se pleterni ornament te ptičji likovi. Crkva, portal i pluteji datiraju se u 11. stoljeće, te se smatra da nastaju malo nakon Sv. Nediljice.³⁴ Unatoč tome, likovi na pluteju različitih su karakteristika od onih na plutejima iz Sv. Nediljice. Plutej iz Sv. Lovre povezuje se zahvaljujući stilskim i formalnim karakteristikama s tranzenom koja je pronađena u ruševinama Crkvine u Biskupiji kod Knina. Kada govorimo o skulpturi vezanoj uz crkvu sv. Lovre, osim portala i fragmenata pluteja valja spomenuti i 4 stupa pronađena u unutrašnjosti crkve. Dva su stupa antičke spolije, a druga dva su nastala u vrijeme izgradnje crkve. Na njihovim je kapitelima isklesano lišće, a na jednom je isklesan i stilizirani ljudski lik s podignutim rukama i aureolom. Modelacija kapitela bliska je modelaciji portala.³⁵

Crkva sv. Marije

Samostan benediktinki s crkvom sv. Marije osnovala je 1066. godine zadarska plemkinja Čika, pripadnica obitelji Madijevaca.³⁶ Čika je na upravu od strane samostana sv. Krševana i njegovog opata Petra u tu svrhu dobila malu, jednobrodnu crkvicu posvećenu sv. Mariji. Dugi je niz godina skupljala sredstva za izgradnju nove crkve, a kada su u posjed samostana ušle i kuće u okolici crkvice, Čika je mogla započeti s gradnjom mnogo veće, trobrodne romaničke crkve koja je posvećena 1091. godine.³⁷ Na mjestu *abatisse* Čiku nasljeđuje kćerka Vekenega koja od Kolomana 1105. dobiva novac za podizanje zvonika uz crkvu. Zahvaljujući podacima iz Zadarskog kartulara samostana sv. Marije iz 12. stoljeća, saznajemo kako je samostan zatim dobio imunitet, odnosno oprost od javnih davanja.³⁸ Samostan se uzdržavao zahvaljujući svojim zemljišnim posjedima na otocima i u zadarskom zaleđu.³⁹ Kulturna djelatnost samostana bila je ograničena na grad i njegov kotar, iako i Čika i Vekenega, obje pripadnice plemićkog roda Madijevaca neumorno rade na održavanju visoke razine njegovog ugleda, te za njega nabavljaju brojne knjige, iako samostan nikada nije razvio pisarsku djelatnost poput primjerice opatije sv. Krševana.⁴⁰

Pri analizi crkve sv. Marije uviđamo da je riječ o jednostavnoj, trobrodnoj crkvi internacionalnih ranoromaničkih obilježja. Unutar crkve ne pronalazimo manje autonomne

³⁴NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 140-142

³⁵NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 140-142

³⁶ZRINKA NIKOLIĆ (bilj. 6), str. 4-5

³⁷NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 110-111

³⁸NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 110-111

³⁹IVO PETRICIOLI, Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar, Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar, 1980., str. 7-9

⁴⁰NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 110-112

prostore kao u predromaničko doba, već je prostor jedinstven i prilagođen u duhu crkvene reforme 11. stoljeća.⁴¹ Romanički stil zrelog oblika u Zadru se javlja u 12. stoljeću, u sklopu spomenutog samostanskog kompleksa, kada su ranoromaničkoj crkvi sa sjeveroistočne strane u jednome zahvatu pridodani zvonik i kapitularna dvorana.⁴² Zvonik i kapitularna dvorana vjerojatno nastaju kao zadužbina hrvatsko-ugarskog kralja Kolomana u spomen njegovog trijumfalnog ulaza u dalmatinsku prijestolnicu. Tom prilikom Koloman, kao što je spomenuto ranije u radu, preuzima titulu kralja Hrvatske i Dalmacije te ulazi u bliske veze s opaticom Vekenegom, pripadnicom moćnog zadarskog roda Madijevaca.⁴³

Epitaf opatice Vekeneg u kapitularnoj dvorani i natpis ugarskog kralja Kolomana na zvoniku izvori su koji svjedoče o godinama njihove izgradnje, od 1105. do 1111. godine. Na obje građevine vidljive su iste stilske osobine te se očituju obilježja iste klesarske radionice.⁴⁴ Kapitularna dvorana prislonjena je na sjeveroistočni bočni zid crkve i presvođena je bačvastim svodom, čije pojasnice nose romanički stupovi. Zide je dodatno raščlanjeno i slijepim lukovima.⁴⁵

Romanika je razdoblje u kojemu crkveni zvonici nastaju u velikom broju i njihova izgradnja postaje češća nego u vrijeme bilo kojeg ranijeg razdoblja u povijesti umjetnosti. Zvonici zaista postaju jedan od najistaknutijih zadataka romaničkog graditeljstva i njime povezanog kiparstva.⁴⁶ Ranije spomenuti zvonik Sv. Marije posebno je zanimljiv jer se radi o, prema mišljenju I. Petricioli, originalnoj verziji zvonika lombardskog tipa. Zvonici lombardskog tipa prilično su uobičajeni za razdoblje romanike, a osim u Lombardiji pojavljuju se u ostalim dijelovima Italije, pa i šire – u Francuskoj, Španjolskoj i Njemačkoj.⁴⁷ Riječ je o četverostranim kulama kojima se broj i veličina prozorskih otvora povećava od dna prema vrhu, a pod krovnim vijencem se rastvaraju lođe za zvona.⁴⁸ Međutim, prema mišljenju V. Gossa, ipak se ne radi o lombardskom tipu zvonika. On navodi kako okvir za prozorske otvore čini visoka uvučena ploha obrubljena ugaonim lezenama s ravnim završetkom na vrhu, gdje se nalazi kvadrifora. Centralni stupić kvadrifore diže se iznad još jednog snažnog plastičnog elementa, lezene koja dijeli još jednu uvučenu plohu na dva uska polja, u kojima je

⁴¹MILJENKO JURKOVIĆ (bilj. 22), str. 1-23

⁴²IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 11

⁴³NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str.149-155

⁴⁴IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 11

⁴⁵IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 11

⁴⁶MILAN PRELOG (bilj. 1), str. 40

⁴⁷IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 11

⁴⁸IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 11

graditelj smjestio parove bifora u četiri kata, a koje stoje na ravnim razdjelnim vijencima. Napominje i kako otvaranje prema vrhu nije izrazito jer se na svim katovima nalaze po 4 prozorska otvora, dakle njihov broj se ne povećava, kao što je to tipično za lombardski tip zvonika. Primjećuje i kako nema slijepih visećih lukova i lučića na konzolama te kako tornjem vlada sustav vertikala i horizontala koji se može nazvati klasičnim. Nadalje, navodi i kako su zadarskom graditelju strani ključni elementi lombardskog zvonika – njihov dekorativni dojam, karakteristično korištenje opeke, potpuno rastvaranje ziđa te dodavanje slijepih lukova i lučića uz konzole. Graditelja zvonika Sv. Marije naziva trijeznim i ozbiljnim umjetnikom sa smislom za monumentalnost, koja ne ovisi o mjerama već o proporcijama te sa smislom za površinski reljef koji se čini većim nego što jest. Tvrdi kako je graditelj kipar, a ne slikar te da kao takav uspješno surađuje sa s klesarima koji znaju rezati i klesati kamen.⁴⁹ Nadalje, mišljenje A. Marinković uglavnom se poklapa s mišljenjem I. Petriciolija. Ona tvrdi kako je zvonik Sv. Marije blizak lombardskom tipu zvonika ne samo po svome izgledu, već i po smještaju u odnosu na crkvu. Smatra da je riječ o uobičajenom smještaju zvonika ranoromaničkih benediktinskih crkva Dalmacije, i to vjerojatno zbog njihovih neposrednih veza talijanskim reformiranim benediktincima, poglavito sa samostanom u Pomposi (gdje pronalazimo isti tip zvonika). Zvonik Sv. Marije, međutim, ujedno naziva i aksijalnim zvonikom budući da je smješten ispred kapitularne dvorane s kojom je i prostorno povezan.⁵⁰ Iako se kao što je ranije prikazano, znanstvenici ponekad razilaze u mišljenjima, mnogi od njih se slažu kako je prostorija na prvom katu zvonika Sv. Marije najvrjedniji i najzanimljiviji dio zvonika.⁵¹ Prostorija je kvadratnog tlocrta, a presvođena je križno-rebrastim svodom s rebrima četvrtastog presjeka koja se upiru na slobodnostojeće stupove postavljene u uglovima prostorije. Ti su stupovi formom jednaki kao oni u kapitularnoj dvorani. Na kubnim je kapitelima uklesano ime kralja Kolomana, na način da je na svakome kapitelu moguće pročitati po 3 slova: R.CO-LLO-MAN-NVS. Na impostima se ističu motivi palmeta, jednakih onima koji se nalaze i na vijencu kapitularne dvorane. Iako se već spomenuti križno-rebrasti svod prostorije znatno razlikuje od svoda gotičkih građevina, zahvaljujući činjenici da je nastao 1105. godine, s pravom se smatra jednim od najranijih, ako ne i najranijim sigurno datiranim križnim svodom u Europi.⁵² Tu je godinu moguće pročitati na vanjskim ploham

⁴⁹VLADIMIR P. GOSS, Četiri stoljeća europske umjetnosti: 800.-1200., Golden marketing-Tehnička knjiga, 2010., str. 230

⁵⁰ANA MARINKOVIĆ, Funkcija, forma, tradicija: kraljevska kapela Kolomana Učenog u samostanu sv. Marije u Zadru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 40, No. 1, 2005., str. 43-63

⁵¹IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 11

⁵²IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 11

zvonika, a da je natpis stvarno klesan te godine dokazuje činjenica da su slova Kolomanova imena na kapitelima istih epigrafičkih osobina i klesarske tehnike. U hrvatskoj povijesti umjetnosti 1105. godina je važna jer ujedno označava i prvu pojavu razvijene romanike u domaćoj arhitekturi. Važno je spomenuti kako su kameni blokovi od kojih su građeni stupovi i polustupovi kapitularne dvorane i zvonika, a posebice kubni kapiteli, klesani vrlo vješto te kako je vijenac na bazi svoda ukrašen ornamentom karakterističnim za romaničku umjetnost.⁵³

Prvi se kat zvonika prema kapitularnoj dvorani odnosi kao zapadna galerija.⁵⁴ Westverk ili zapadna galerija interpretira se na 4 načina: kao prostor koji se koristi prilikom liturgije na određene blagdane, kao prostor s funkcijom župne crkve, kao prostor sa svjetovnom funkcijom vezanom uz lik cara, kralja ili velikaša ili kao prostor s fortifikacijskom ulogom.⁵⁵ U slučaju Kolomanova sklopa ističu se svjetovna i liturgijska interpretacija. Prva mogućnost značila bi da je kralj s galerije prisustvovao misi gledajući prema oltaru na istočnoj strani dvorane, što se ujedno poklapa i s mogućom liturgijskom funkcijom toga prostora.⁵⁶ Prvi kat zvonika s dvoranom je povezan dvojnim vratima: jedna se nalaze na južnom zidu zvonika na vrhu stepenica koja vode iz dvorane, a druga se otvaraju na balkon koji se nalazio u samoj dvorani i oslanjao na 3 stupa. Razmatranje pristupa galeriji dovodi do zaključka da je moguće kako je bilo zamišljeno da će galeriji imati pristup osoba koja nije pripadala samostanskoj zajednici.⁵⁷ Jedan detalj vanjskog sokla zvonika, nadalje, upozorava na smještaj stepenica uz fasadu zvonika. Postoje indikacije da su stepenice možda imale L oblik te da su se prislanjale uz zidove zvonika. Hipotezu postojanja stepenica na vanjskoj strani zvonika potvrđuje činjenica da je površina južnog zida prizemlja zvonika grublje obrađena, te činjenica da sokl kontinuirano u suprotnom smjeru čak i u interijeru, sve do ulaznih vrata kapitularne dvorane. Riječ je o još jednoj hipotezi koja bi potvrdila pretpostavku da je galeriju trebala koristiti osoba koja nije pripadala samostanu. Još jedna činjenica koja upućuje na zaključak da je taj prostor zamišljen kako bi ga upravo Koloman koristio jest križno-rebrasti svod koji se nalazi na prvome katu zvonika. Riječ je o iznimno inovativnom građevinskom elementu, jako ranog datuma kada su u pitanju ostvarenja istočne obale Jadrana. Svod vjerojatno nije izgrađen iz konstrukcijskih razloga, već kako bi zapadnu galeriju učinio monumentalnijom.⁵⁸ Također,

⁵³IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 11

⁵⁴ANA MARINKOVIĆ (bilj. 50), str. 51

⁵⁵ANA MARINKOVIĆ (bilj. 50), str. 51

⁵⁶ANA MARINKOVIĆ (bilj. 50), str. 51

⁵⁷ANA MARINKOVIĆ (bilj. 50), str. 51

⁵⁸ANA MARINKOVIĆ (bilj. 50), str. 51-63

klesarska dekoracija frizova palmeta obrubljenih dentilima u galeriji je mnogo elaboriranije i kvalitetnije izvedena nego u samoj dvorani. I Kolomanov natpis, koji se nalazi u unutrašnjosti zvonika, umjesto na vanjskom zidu govori o Kolomanovoj povezanosti s tim prostorom.⁵⁹

Kraljevsku liturgiju moguće je čitati i u ikonografiji oslika sačuvanih na zidovima i svodu galerije. Najbolje sačuvani fragment je dio ciklusa posvećenog Kristu – *maiestas domini*-Krist u slavi. Prikaz Krista u mandorlilankiran je prikazima Bogorodice i sv. Ivana Krstitelja i nalazi se na istočnom zidu galerije, odnosno iznad vrata koja vode na balkon. Na sjevernom zidu su prikazi Oplakivanja Krista i tri žene na grobu. Na svodu je sačuvan prikaz arhanđela s glasničkim štapom u ruci iznad prikaza Krista u slavi. Ikonografski prikaz *maiestas domini* uobičajen je u glavnim apsidama crkava ili u kupoli, međutim on se često pojavljuje i u kontekstu kraljevske reprezentacije, pri čemu se pojavljuje i u drugim dijelovima crkvenih kompleksa. Najočitiiji takav primjer nalazi se u Aachenskoj kapeli Karla Velikog, a riječ je o mozaiku u kupoli.⁶⁰

Ove građevine doista pokazuju značajan korak naprijed u okvirima domaćeg graditeljstva, posebice kada se usporede sa s ranijim građevinama nepravilnih ploha i kamene dekoracije na kojoj je prisutan tipično srednjovjekovni *horror vacui*.⁶¹

Nažalost, nije moguće utvrditi kojim su putem i na koji način ovi umjetnički oblici stigli na područje Zadra. Kapitularna dvorana Sv. Marije konstrukcijskim i stilskim osobinama najbliža je takvim arhitektonskim ostvarenjima s područja Francuske. Dekorativni elementi u vidu palmeta te kubni kapiteli, međutim, češće se susreću na prostorima Lombardije i Njemačke.⁶²

Crkva sv. Krševana

Crkva sv. Krševana u Zadru pripadala je muškom benediktinskom samostanu. Ona i zadarska katedrala sv. Stošije na prvi pogled pokazuju određene sličnosti u vidu arhitektonske dekoracije. Stoga je za zaključiti kako su građene u istom periodu, a vjerojatno i od strane istih radionica.⁶³ Međutim, crkva sv. Krševana posvećena je 1175. godine, a katedrala 1285. godine. Na portalu katedrale uz to je moguće pročitati godinu 1324., stoga su podatci o

⁵⁹ANA MARINKOVIĆ (bilj. 50), str. 51-63

⁶⁰ANA MARINKOVIĆ (bilj. 50), str. 51-63

⁶¹IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 11

⁶²IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 11

⁶³IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 11

dataciji obje građevine prilično nesigurni.⁶⁴ Na katedrali je uz starokršćansku fazu moguće utvrditi i dvije romaničke faze. Zahvaljujući tome, moguće je točnije se približiti odgovoru na pitanje odakle takve sličnosti između ta dva reprezentativna zadarska sakralna spomenika.⁶⁵

Samostan sv. Krševana u izvorima se prvi put spominje 918. godine, no nakon toga propada i ponovno se obnavlja 986. godine, koja se ujedno uzima i godinom njegovoga osnutka.⁶⁶ Prema tradiciji sačuvanoj u jednoj ispravi, kosti sv. Krševana počivale su u Zadru u nekoj crkvi koju su izgradili gospodin Fuskulo i prior Andrija. Uz tu se crkvu nalazio porušeni samostan, koji je prema tradiciji obnovljen i nastanjen redovnicima krajem 10. stoljeća. Prvi je opat toga samostana bio Madije, koji je došao iz Monte Cassina. Riječ je ipak samo o legendi i osnutak samostana po svemu sudeći možemo zahvaliti caru Otonu III. i papi Silvestru II. koji su na područje Balkana htjeli privući u „kršćansko kraljevstvo“. Benediktinci su, na kraju krajeva, doista djelovali kao misionari Svetog Rimskog Carstva i Rima.⁶⁷ Samostan s radom prestaje 1807. godine, a tijekom svoje bogate povijesti bio je važno obrazovno i prosvjetno mjesto. U samostanu je djelovao skriptorij čiju djelatnost možemo pratiti od 986. godine do 15. stoljeća. Spisi iz samostana sačuvani su do danas. Samostan je imao mnogo posjeda od kojih je ubirao prihode.⁶⁸

Crkva sv. Krševana jednostavna je trobrodna bazilika s tri apside. Njezina je unutrašnjost jednostavna, jer su glavne ukrase činile freske i mozaik. Prostor crkve u tri broda dijele po tri stupa i po jedan nosač križnog presjeka sa svake strane. Pročelje građevine jednostavno je raščlanjeno, visećim i slijepim lukovima u gornjoj zoni. Na zabatu se ističe romanička skulptura: likovi lava i bika. Jugozapadni zid crkve raščlanjuje niz od dvanaest slijepih lukova s tordiranim polustupovima naslonjenim na niski sokl. Međutim, glavnim ukrasom bazilike smatraju se njezine apside. Dvije sporedne apside manje su od središnje i pod krovnim vijencem imaju ukras romaničkih visećih lukova. Središnja je apsida značajno veća od bočnih i ukrašena je lukovima, do dvije trećine svoje visine. Svaki drugi luk naslonjen je na djelomično tordirani polustup. Na gornjoj trećini apside ističe se lijepa patuljasta galerija. Ona je sastavljena od polukružnih lukova poduprtih vitkim stupovima s kubnim kapitelima.⁶⁹

⁶⁴IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 11

⁶⁵IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 12

⁶⁶IVANA BURIĆ, Benediktinski samostan sv. Krševana u Zadru (918.-1806.), Sumarni inventar, Zadar, Hrvatski državni arhiv Zadar, 2012., str. 3-6

⁶⁷NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 108

⁶⁸IVANA BURIĆ (bilj. 66), str. 3-6

⁶⁹IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 13

Katedrala sv. Stošije

Jezgru biskupskog kompleksa u Zadru čine oratorij i ranokršćanska bazilika. Oratorij nastaje već u prvoj polovici 4. stoljeća na prostoru triju taberni antičkog trga. Ranokršćanska bazilika nekada posvećena sv. Petru (danas katedrala sv. Stošije) nastala je u 5. stoljeću i bila je dijelom biskupskog kompleksa na prostoru gradskog foruma. Od izvorne strukture sačuvani su dijelovi južnog i istočnog zida te polukružna apsida na južnom boku. Uz pročelje bazilike nalazio se *diakonikon*, na početku njezinoga južnog broda, te je zauzeo prostor jedne rimske taberne, a s crkvom je bio povezan prolazom u zajedničkom zidu.⁷⁰

Tijekom ranog srednjeg vijeka dolazi do prvih preinaka na prostoru bazilike, u vrijeme zadarskog biskupa Donata. Uz apsidu su prigradene pastoforije, a pri središtu prezbiterija manja kripta. Pridodana je i kapela u dnu sjevernog bočnog broda, u koju su smještene relikvije sv. Stošije. U tome je periodu *diakonikon* preobražen u cisternu jer je s unutrašnje strane prigraden novi sloj zida. Pridodan mu je i red stupova i arhitrava, postavljen po sredini novonastale cisterne. Katedrala je preuređena u 12. stoljeću te tada poprima romanički oblik, o kojem će više govora biti u nastavku rada.⁷¹ Baptisterij je bio prislonjen na južni zid katedrale, no srušen je gotovo do temelja 1944. godine pri bombardiranju grada. Riječ je bila o centralnoj građevini složena tlocrta od vanjskog šesterokuta i unutrašnjeg šesterolista. Zauzimala je prostor od dvije rimske taberne. U središtu baptisterija bio je križni krsni zdenac, a iznad njega se nalazio šesterokutni tambur. Zidove tambura bilo je raščlanjeno prozorskim otvorima gljivastog oblika. Bazilici se iz baptisterija pristupalo vestibulom. Uz južnu stranu bazilike bio je prislonjen i katekumenej koji je izgledom odgovarao jednobrodnoj građevini s apsidom na istočnoj strani. Apsida je s unutrašnje strane bila potkovasta, a sa vanjske polukružna. U srednjem je vijeku prostor ranokršćanskog katekumeneja prenamijenjen u sakristiju. Tada je ugrađena predromanička tranzena u gornjem dijelu zida apside.⁷²

Kao što je ranije spomenuto, zadarska katedrala sv. Stošije u svojim je najstarijim dijelovima ranokršćanska. Ostaci te ranije građevine uvjetovali su nastanak one mlađe, romaničke. Odnos veličine, odnosno širine glavnog i sporednih brodova u potpunosti odgovara ranije

⁷⁰ANA JORDAN KNEŽEVIĆ, Ranokršćanske crkve s kontinuitetom u predromanici u Zadru, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Vol., No. 52, 2010., str. 121-126

⁷¹ANA JORDAN KNEŽEVIĆ (bilj. 70), str.123-126

⁷²ANA JORDAN KNEŽEVIĆ (bilj. 70), str. 123-126

utvrđenim starokršćanskim proporcijama. Katedralu u današnjem obliku možemo karakterizirati kao neobično dugačku trobrodnu baziliku.⁷³

Do prve romaničke pregradnje na katedrali dolazi, po svemu sudeći, u 12. stoljeću kada je ispod prezbiterija izgrađena kripta. Za vrijeme poznatog križarskog osvajanja grada 1202. godine katedrala je bila teško oštećena te dolazi do druge romaničke intervencije, tj. do obnove građevine.⁷⁴ Tom je prigodom crkva produžena, što se može zaključiti zahvaljujući gotičkim prozorima na sjeveroistočnom zidu i raznolikostima na fasadi. Obnova je trajala sve do njezinog ponovnog posvećivanja 1285. godine. Radovi na pročelju katedrale su se sukladno ranije spomenutom natpisu na njezinom portalu produžili sve do 1324. godine. Unutar perioda od 1285. do 1324. godine nad katedralom su se dakle, izvele dvije pregradnje, pri čemu se ona kasnija odnosi na pregradnju pročelja.⁷⁵

Riječ je o trobrodnoj bazilici s prostranom polukružnom apsidom na istočnom završetku. Velika apsida sačuvana je u cijelom opsegu, većinom samo plitko nad temeljima. Na južnom boku apsida je sačuvana 7 metara iznad prezbiterija i vidljiva su 2 prozora na temelju kojih je moguće rekonstruirati izgled cijele apside. Na plaštu se nalazilo 5 monofora. Iznad njih nalazili su se polukružni lukovi oslonjeni na imposte. U prezbiteriju je sačuvan i dio subselija. Prostor između obline apside i obline subselija polukružni je ophod koji poput deambulatorija kruži uokolo oltarskog prostora.⁷⁶

Čini se kako je i prijašnje pročelje katedrale bilo podijeljeno u horizontalne nizove arkada. Slična situacija očituje se i na katedrali u Pisi, građevini s kojom se katedrala sv. Stošije zahvaljujući kompoziciji pročelja često uspoređuje.⁷⁷ Vertikalne lezene na novom pročelju, nastalom tijekom pregradnje, grubo su presjekle horizontalne nizove arkada, iako su pridonijele kompoziciji pročelja. Ova nepravilnost rezultat je pomalo nespretno izvedenih radova na pročelju prilikom pregradnje. Pročelje se unatoč svemu ističe harmonijom horizontalnih i vertikalnih linija. Vertikalno je podijeljeno u tri dijela lezenama koje se podižu iz prizemlja, te koje ističu trobrodnost građevine. Nadalje, prizemlje je katedrale jednostavno oblikovano i ističu se samo portali na glatkome zidu. Gornja je zona dekorirana horizontalnim nizovima romaničkih arkada, a u samom središtu pročelja nalazi se romanička rozeta. Jedna

⁷³IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 13

⁷⁴IVO PETRICILI (bilj. 4), str. 13

⁷⁵IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 13

⁷⁶PAVUŠA VEŽIĆ, Prezbiterij katedrale u Zadru, Prilozi povijesti umjetnosti u Zadru, Vol. 30, No. 1, 1990., str. 49-55

⁷⁷IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 13

se rozeta pojavljuje i na zabatu, no manjih je dimenzija i ima gotičke oznake, pa je vjerojatno da je tek naknadno ugrađena.⁷⁸

Portali koji se nalaze u donjoj, neukrašenoj zoni pročelja vode svaki u jedan brod katedrale. Svi su lučnog oblika, a središnji se svojom veličinom razlikuje od sporednih. Poput središnje apside i središnji je portal najveći. Portali su uokvireni snopovima stupića i lukova, a dovratnici, nadvratnici i lunete ukrašeni su im veoma kvalitetnim reljefima.⁷⁹

Sjeveroistočni bočni zid katedrale ukrašen je patuljastom galerijom arkada, koje su svojom stilskom formom u istočnom dijelu prema apsidi jednake onima na ranije spomenutoj glavnoj apsidi crkve sv. Krševana. Nadalje, na fasadi katedrale kao i na crkvi sv. Krševana kao akroteriji su prikazani životinjski likovi, ponovo lavovi i bikovi. Kiparska obrada tih likova spada pod tipično romanički umjetnički izričaj.⁸⁰

Valja spomenuti činjenicu da iz katedrale sv. Stošije u Zadru potječe i nekoliko ulomaka crkvenog namještaja. Taj je namještaj izrađen od ružičaste breče i sivog mramora te pokazuje stilske osobine identične biskupskoj katedri koja se nalazi u glavnoj apsidi katedrale i bazenu za krštenje u baptisteriju katedrale. Ukrasni i arhitektonski motivi na tim reljefima vrlo su jednostavni i pravilni. Riječ je vjerojatno o djelima koja su nastala unutar iste radionice, koja ih je izradila tijekom prve faze romaničke gradnje, u vrlo kratkom vremenu. Jedno od tih djela fragmentarna je ploča na kojoj je sačuvan gornji dio s prikazom ženskog lika izražene fizionomije. Dekorirana je relativno realistično modeliranim dvostrukim pletenicama. Ta je ploča po svemu sudeći bila dio nekoga ambona u katedrali, a prikazani lik okrunjene svete u bizantskoj odjeći uokviren lučnim arhitektonskim okvirom zasigurno predstavlja lik sv. Anastazije, odnosno Stošije. Istoj cjelini pripada i fragment svetačkog lika s dugim plaštom i fragment svetačke aureole i krila. Na bazenu za krštenje nalaze se također takvi arhitektonski okviri te je na jednoj strani isklesana i ljudska glava iste fizionomije.⁸¹

Kao važan spomenik skulpturalnog tipa svakako se ističe i ciborij prokonzula Grgura Madijevca, čiji su ulomci pronađeni 1891. godine u zvoniku zadarske katedrale. Na ulomcima vijenca tog ciborija moguće je pročitati ime prokonzula. Na ciboriju su isklesani reljefi ornamentalnih motiva i životinjskih likova, a svojim stilskim karakteristikama odskoču od ranije spomenutih reljefa na crkvenom namještaju. Reljefi na ciboriju prokonzula Grgura

⁷⁸IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 13

⁷⁹IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 13

⁸⁰IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 13

⁸¹IVO PETRICIOLI (bilj. 4), str. 13

pokazuju, naime, velike srodnosti s plutejima iz porušene crkve sv. Nediljice i moguće je kako je riječ o radu iste radionice.⁸²

Zaključak

Zadar je jedan od gradova s najdužim povijesnim kontinuitetom na istočnoj obali Jadrana. Zahvaljujući njegovoj bogatoj srednjovjekovnoj povijesti, tijekom koje se posebno ističe domaća patricijska obitelj Madijevaca te dolazak na vlast kralja Kolomana iz dinastije Arpadovića, ali i djelovanje redovnika i redovnica benediktinskog reda naličje grada oblikovano je izuzetnim ostvarenjima romaničke umjetnosti: samostanskim kompleksom sv. Marije, crkvom sv. Krševana te katedralom sv. Stošije. Takva ostvarenja, međutim, svoje korijenje dakako pronalaze u ostvarenjima ranoromaničkih sakralnih građevina, poput Sv. Nediljice i Sv. Lovre. Riječ je o spomenicima koji su tijekom desetljeća budili zanimanje nebrojenih znanstvenika, a zacijelo će probuditi i interes budućih generacija.

⁸²NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 5), str. 137

Popis literature

1. IVANA BURIC, Benediktinski samostan sv. Krševana u Zadru (918.-1806.), Sumarni inventar, Zadar, Hrvatski državni arhiv Zadar, 2012.
2. VLADIMIR P. GOSS, Četiri stoljeća europske umjetnosti: 800.-1200., Golden marketing-Tehnička knjiga, 2010.
3. ANA JORDAN KNEŽEVIĆ, Ranokršćanske crkve s kontinuitetom u predromanici u Zadru, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Vol., No. 52, 2010.
4. MILJENKO JURKOVIĆ, Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu, Starohrvatska prosvjeta, Vol. III, No. 20, 1990.
5. NADA KLAIĆ, IVO PETRICIOLI, Zadar u srednjem vijeku, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1976.
6. ZRINKA NIKOLIĆ, Madijevci: primjer obitelji dalmatinske gradske elite u desetom i jedanaestom stoljeću, Filozofski fakultet Zadar, 2005.
7. IVO PETRICIOLI, 1000 godina umjetnosti u Zadru, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988.
8. IVO PETRICIOLI, Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar, Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar, 1980.
9. MILAN PRELOG, Romanika, Spektar Zagreb, 1984.
10. PAVUŠA VEŽIĆ, Prezbiterij katedrale u Zadru, Prilozi povijesti umjetnosti u Zadru, Vol. 30, No. 1, 1990.
11. PAVUŠA VEŽIĆ, , Bazilika sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru, Prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji, Radovi instituta povijesti umjetnosti, Filozofski fakultet u Zadru, 1999.
12. Povijest Hrvata: srednji vijek, Školska knjiga, Zagreb, 2003.